

Irk Ferenc professor emeritus, Nemzeti Közszerológati Egyetem (Budapest), az MTA doktora

Globalizáció – kockázatkezelés – bűnözéskontroll (A büntetőjog határain innen és túl)

A világban bekövetkezett társadalmi-gazdasági átalakulások új kockázatokat generálnak, amelyek kezelésére a megszokott válaszreakciók gyakran elégtelenek. A földkerekség különböző részein egymástól különböző kultúrákon és eltérő morális elveken épülnek fel kooperációra kényszerülő gazdasági és politikai, jogi rendszerek. A hatalomgyakorlás és hatalommegosztás új formái, a gazdasági és a politikai erőviszonyok módosítják az értékek és az érdekek korábban is megvolt konfliktusainak súlypontjait. Ebből következően egyazon tett veszélyességének megítélése időben és térben eltérő lehet. A kockázattársadalom viszonyai között a jelenben, és különösen a jövőben bekövetkező veszélyek és károk kezelése a hagyományosan megszokottól különböző kriminológiai, jogi, ezen belül büntetőjogi szemléletet, valamint az új kihívásokkal adekvát kockázatkezelési aktivitást igényelne. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a problémaorientált válaszok megtalálása és eredményes alkalmazása még várat magára.

I. Társadalmi-gazdasági változások – régi és új kockázatok; a felelősségvállalás új dilemmái

A világban az utóbbi fél évszázadban bekövetkezett – és egyre gyorsuló iramban folyó – változások új feladatok elé állítják a társadalomtudományokat. Nemcsak nyomon követni és megérteni nehéz ennek az átalakulási folyamatnak a mozgató erőit, de ennél is nagyobb kihívás a (jelen idejű) valós változások (jövő idejű) lehetséges következményeinek prognosztizálása. Ilyen, a lehetségestől a valószínűig húzódó tartományban előforduló következmények kezelése jelenlegi ismereteink alapján a lehetetlen határát súrolhatja. Annál inkább megalapozott ez a megállapítás, mert ténynek tekinthető, hogy a múltban kezdődött és a jelenben is tartó változások észlelése éppúgy gyakorta elmarad, mint az észlelt változások közvetlen és közvetett (áttételes) következményeinek számbavétele, és kedvezőtlen változások esetén a szükségessé váló döntések (beavatkozások) meghozatala. Ennek lényege a kockázatelemzés és az ezen alapuló kockázatprognózis. A társadalom számára veszélyes jelen- és jövőbeli tények rangso-

rolására van (volna) szükség, s tekintettel arra, hogy kockázattársadalomban élünk, a kockázati súlyossági sorrend jó meghatározása (lehet) a legfontosabb szempont a helyes döntések meghozatalához. Ugyanakkor e fontosság rangsor felállításakor (és folyamatos változtatásakor) nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a múlt tovább él a jelenben, jelenünk pedig (mint már említettem) belecsúszik a jövőbe.

Ennek a gyorsuló változó komplexitásnak egyik „eredménye” a tények és azok lehetséges, vagy valós következményeinek folytonosan megkéső felismerése, majd az ugyancsak késedelmesen (gyakran megfelelő tényadatok birtoklása nélkül, kapkodva) meghozott döntések és az e döntéseken alapuló válaszreakciók. A jelen döntései a múlt jól vagy rosszul leereagált tapasztalatai alapján születnek meg, gyakran – már csak a gyorsuló idő miatti mérlegelési mechanizmus idejének kényszerű lerövidülése okán – olyan döntések is, amelyek mit sem törődnek azzal, hogy ezek a jelenben meghozott döntések a jövőre nézvést milyen következményekre vezethetnek. A másik „eredmény” már az előbbinek folyamánya: a jelenben elhibázott döntéseknek káros, olykor kompenzálhatatlan következményei keletkeznek. A megkéső és a hiányzó válaszok tehát egyaránt ve-

szélyesek lehetnek akkor is, ha ezekről a döntéshozatalra hivatottak bármilyen oknál fogva nem tudnak, vagy nem akarnak tudomást venni. Mindez összefügg a korábban, évtizedek, sőt évszázadok alatt megszokottaktól eltérő kockázatokkal, továbbá az új kockázatokra reagáló, és emiatt szintén szokatlan kockázatkezelési eszközökkel és módszerekkel. Mivel a vázolt kockázatok jelenünk és jövőnk rizikókezelésével szoros összefüggésben vannak, ezért kihatásai érintik az ilyen cselekmények valamennyi aktorát – így természetesen a tényleges vagy potenciális áldozatokat is.

1. Kockázat és biztonság. Kockázatkultúra

Korábbi munkáimban már részletesen foglalkoztam a kockázatkezelés fontosságával, azzal, hogy miért idősebb a tudományos kutatások legkülönfélébb területeinek elemzése során a kockázat fogalmát viszonyítási pontként, úgynevezett független változóként kezelni. E helyütt most csak Anthony Giddens fontos megállapítását idézem ismét, aki szerint „a kockázat olyan veszélyekhez kapcsolódik, amelyeket a jövő lehetőségeinek összefüggésében értékelünk. Egy társadalmon belül a kockázatot akkor kezdik el általánosan alkalmazni, ha az a társadalom jövőorientált, ha a jövőt pontosan olyan területnek látja, amelyet le kell győzni, vagy meg kell hódítani. A kockázat olyan társadalmat feltételez, amelyik aktívan igyekszik múltjától elszakadni, ami tulajdonképpen a modern ipari civilizáció alapvető vonása.”¹ Aligha kétséges, hogy ma ilyen világban élünk. Ugyanitt hívom fel a figyelmet Ulrich Beck azon megállapítására, amelyik szerint „a modern ipari kor társadalmá már maga kívánja megteremteni saját jövőjét. A világkapitalizmus számításba veszi a jövő hasznát és nyereségét is, tehát kalkulációiban szerepel a kockázat is. E jellegzetességének köszönhetően különbözik az összes korábbi gazdasági rendszertől. A rizikó fogalma tehát mindig is a modernitáshoz kapcsolódott, de jelen korra új és sajátos jelentőséggel bővült. E kijelentés bizonyításához ismerkedjünk meg a rizikó két fajtájával, a külső és a »kitermelt« kockázattal. A külső kockázat mindig kívülről jön, a hagyomány vagy a természet adottságaiból, míg a kitermelt kockázat az elmélyülő tudásunk hatására jelentkezik a világban, és egyre intenzívebben befolyásolja a globalizáció. Napjainkra a külső rizikóról átterelődött a hangsúly a kitermelt kockázatra. A kitermelt rizikó egyre jobban terjed, az élet valamennyi területén megjelenik, és következményeiket nem tudjuk pontosan megbecsülni. E kockázatok túlnyomó többsége nem köthető nemzeti határokhoz, ami a kormá-

nyok együttműködésének szükségét fejezi ki. Itt tehát máris felmerül az együttműködés igénye.”²

A kockázatcentrikus gondolkodásmód követése (aminek lényege a kockázat tényének mint mindennapjaink szerkesztésének tudomásulvétele) a hagyományos, kizárólag biztonságcentrikus beállítódás mély beidegzettsége miatt sokak számára nehezen elfogadható.³ A biztonság és a rizikó első pillantásra egymással ellentétes fogalmaknak tűnnek ugyan, azonban mindkettő racionális gyökere azonos: az ilyen témaköröket célzó elemzések lényege a veszély megelőzése vagy elhárítása és a fenyegetettség elhárítása. Ebből vezethető le a kockázatkultúra, ami időben és földrajzi térségekben folyamatosan változó formákban ölt testet.⁴ Janne Flyghed csokorba gyűjtötte⁵ a szerinte a 21. század kezdetére jórészt kialakult potenciális kockázati felületeket, amelyek valamennyi európai országban (sőt Európán kívül is) az állam működése számára a legnagyobb veszélyt jelentik. Ezek a következők:

- terrorizmus;
- a menekültek és segítők erőteljes befolyása;
- tömeges kártevésre alkalmas mennyiségű fegyverek elterjedése;
- nemzetközi szervezett bűnözés;
- környezetkárosítás;
- az olyan létfontosságú infrastruktúrális rendszerek tönkretétele, mint az elektromos hálózat, rádió és televízió, telekommunikáció, számítógépes hálózat és a víz;
- biológiai és vegyi fegyverek használata.

A mai „nyugati” társadalmakban a kockázat valamiféle kultúrája az élet egészét behálózta: jelen van az irodalomban csakúgy, mint a munka világában, vagy az emberek egymás közötti kapcsolataiban, az élelmiszer-fogyasztásban, a szabadidő eltöltésében, vagy a biztonság és a személyes egészség védelmében.⁶ Az előbbieket megalapozzák annak megindokolását, hogy miért tartom szükségesnek a kulturális kapcsolódások kimunkálását. Ezzel összefüggésben indokolt arra felhívni a figyelmet, hogy az élet, egészség értéke csakúgy, mint ezen értékek védelme sajátos állapotokat tükröz, amelyek szintén a múltban gyökereznek. Már a létező szocializmus időszakában feltűnt a jöszemű szociológusoknak, pszichiatereknek és az egészség-

1 GIDDENS, ANTHONY: *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Budapest, Perfekt Kiadó, 2000. 33. Idézi: IRK FERENC: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminológiai vizsgálata.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2012. 42.

2 BECK, ULRICH: *Einleitung.* In: BECK, ULRICH (Hrsg.): *Generation Global. Ein Crashkurs.* Suhrkamp. 2007. 7–11., különösen: 9.

3 O'MALLEY, PAT: *Experiments in risk and criminal justice.* Theoretical Criminology, vol. 12, no. 4, (2008), 451–469., különösen: 457.

4 VÖ.: MÜNKLER, HERTFRIED: *Strategien der Sicherung: Welten der Sicherheit und Kulturen des Risikos. Theoretische Perspektiven.* In: MÜNKLER, HERTFRIED – BOHLENDER, MATTHIAS – MEURER, SABINE (Hg.): *Sicherheit und Risiko. Über den Umgang mit Gefahr im 21. Jahrhundert.* Transcript. Sozialtheorie 2010. 11–34., különösen: 11.

5 FLYGHED, JANNE: *Crime-Control in the Post-Wall Era: The Menace of Security.* Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, vol. 6, no. 2, (2005), 165–182., különösen: 170. Idézi: IRK: i. m. 72.

6 MYTHEN, GABE – WALKLATE, SANDRA: *Communicating the terrorist risk: Harnessing a culture of fear?* Crime Media Culture. 2, (2006), 123–142., különösen: 124.

Tanulmány

ség megőrzésének kutatásával foglalkozó szakembereknek, hogy az említett értékek számos egyéb érték mögé szorulnak. Az emberek nemcsak Magyarországon, hanem egész Kelet-Közép-Európában az anyagi értékeket fontosabbnak tartják, s az egészségtromboló életmód – a nyugati kultúra alapelveit magukévá tevő emberek többségével összehasonlítva – ránk sokkal jellemzőbb. Ez megnyilvánul az étkezési szokásokban, a különféle egészségtromboló szerek élvezetének mértéktelenségében, az élet védelmét szolgáló eszközök, berendezések, munkamódszerek fontosságának alábecsülésében, és még egy sor hasonló jelenségben (pl. az egészségügyi ellátás igénybevételében, az egészségmegővást szolgáló eszközök és módszerek jelentőségének alábecsülésében). Ez természetesen – közvetve – az ettől eltérő, az egészségmegőrzés fontosságát elismerő és alkalmazni kívánó lakónépességre is kihat, hiszen – pl. betegségük esetén – őket is érinti az a tény, hogy az „önként” megbetegedettek az egészségügyi szolgáltatást mekkora szellemi, fizikai és anyagi ráfordítást kénytelenek elldozni. Márpedig ha ez az állítás igaz a közvetlen környezetünkre vonatkoztatva is, akkor ez egyrészt azt jelenti, hogy a tudati beállítódástól függő viktimizációs esély/valószínűség a különböző egészségkultúra lehetőségeivel élő, illetve e lehetőségeket negligáló emberek és azok csoportjai esetében nagymértékben eltérő, másrészt azt, hogy ezzel a diverzitással fokozott mértékben kell számolnunk a világ más, olyan részein, ahol a kockázatok lényegével, következményeivel nálunk is kevésbé vannak tisztában.⁷

Tudomásul kell vennünk, hogy jelenleg az ún. első, a második és a harmadik világ (már rég nem észak–dél konfliktussal van dolgunk!) – elsősorban gazdasági, másodsorban kulturális helyzete folytán – gyökeresen eltér egymástól, akár érdekeit, akár vágyait, akár törekvéseit, akár ezen törekvések megoldásait vesszük górcső alá. A gazdasági és kulturális különbségek meghatározzák a prioritásokat, és a véleményeket a „másik világ” törekvéseivel kapcsolatban. Ahol az éhezés a legfőbb probléma, ott kevesebb figyelem fordítódik a jövő környezetének károsítására. Ahol a (gyakran csak szűk körben hasznosuló) látványos gazdaság vallási alapon nyugvó világuralmi törekvésekkel párosul, ott a döntéshozók kevésbé összpontosítanak a hatalmi célok elérésének az egész világ fennmaradását kockáztató lehetséges következményeire. Ami közös, az a gyakran rejtve maradó, vagy tudatosan álcázott célkitűzés: a vélt vagy valós, rövid távú haszon elérése minél kisebb befektetések árán, a világ sok térségében csak egy szűk hatalmi réteg számára.⁸

2. Kockázat-kezelés, morális és jogi felelősség

A problémakör részletesebb bemutatását megelőzően ismét Ulrich Becket idézem, aki szerint az osztálytársadalmat feltűnésmentesen, mintegy lopakodva felváltó rizikótársadalom a korábbiaktól alapvetően eltérő elvek alapján működik. A társadalom már nem valamilyen értékek (pl. igazságosság, egyenlőség) védelme, vagy megteremtése érdekében fejt ki erőfeszítéseit, hanem valamilyen értékek megsemmisülésével szemben. Ennek gyökere pedig a társadalmi változásokból, azok irányából fakad. Az elmúlt évszázadok, még inkább a legutóbbi évtizedek gazdasági-társadalmi erőközpontjai olyan irányba vitték a társadalmak (közöttük is elsősorban a gazdaságilag legerősebb államok és államcsoportok) „fejlődését”, aminek háttérben egyre növekvő mértékben jutott szerephez a bevallottan is csak korlátozott mértékben kezelhető kockázat mint következményeiben is tolerált jelenség.⁹

Az imént említettek túl azonban vannak veszélyesebb változások is: azok, amelyek lefolyásáról, és olykor csak nemzedékek múltán megnyilvánuló következményeiről semmit nem tudunk. Ez a fajta képmutató kockázatkezelés mélyen áthatja társadalmainkat. Megmutatkozik az eltűrt kockázatok szintjében, és a kockázatcsökkentés érdekében tett (még inkább: nem tett) intézkedésekben. Olyan mutatókban ölt testet, mint pl. a motorizáció káros hatásainak csökkentése érdekében kifejtett beavatkozások, vagy a társadalmi együttélés jól ismert negatív következményeinek mérséklése. A tudomány képviselői éppúgy, mint a politika világának döntéshozói a káros eredmények jelentős részével pontosan tisztában vannak, bár a lakosság előtt erről mélyen hallgatnak. A tényleges és eredményes (ám gyakran népszerűtlen) beavatkozást sokszor közönséges bűnbakképzés helyettesíti, mégpedig úgy, hogy a rendszerben rejlő, és a valószínűség magas fokán jó előre prognosztizálható, tehát tudottan szükségszerűen káros következményhez vezető hibát vagy hibákat a folyamat vagy a cselekvési lánc legvégén elhelyezkedő ember „nyakába varrják”. Ennek egyenes következménye az a ma már jól érzékelhető kedvezőtlen változás, ami nemcsak a köz-, hanem a jogintézményekbe vetett hitben és bizalomban is bekövetkezett. A lakosság nagy részének morális érzéke – ma még – többé-kevésbé megfelelően működik. Ennek következtében egyre inkább tisztában van azzal, hogy ami jogszolgáltatás címén folyik, az mind gyakrabban és szélesebb körben nem az igazság kiderítését, hanem az érdekeiket jól artikulálni képes csoportok közösségellenes tevékenységét leplezi. A hagyományokon alapuló jogszolgáltatás pedig

7 Szakirodalmi hivatkozásokkal megerősítve részletesen lásd: IRK FERENC: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálpszichológiája*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2012. különösen: 85. és köv.

8 Erről részletesen lásd: IRK: i. m. 94–95.

9 Lásd BECK, ULRICH: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 2003. 65.

gyakorta szolgál meggyőző példákkal arra, hogy *alkalmatlan az új társadalom új konfliktusainak kezelésére*.¹⁰

Megállapítható, hogy a jog eme szerepváltásától és ennek következményeitől nem mentes a büntetőjog sem. E tudományterület reprezentánsainak többsége nem volt képes „venni” a kriminológusok évtizedek óta „sugárzott”, tehát még a kockázattársadalom előtti időszakról datálható „adásait”. Magyarországon elsőként *Viski László* utalt számos, a hagyományos büntetőjogi gondolkodástól eltérő vonásra a közlekedési jogi felelősség területén¹¹, de *Békés Imre* fiatalkori munkásságában, a gondos modell megalkotásakor ugyancsak megjelent a jogdogmatikával foglalkozók számára szóló figyelmeztetés.¹²

Az előadottak ismeretében különösen érdemes megvizsgálni, hogy a *társadalomtudományok képviselői miként viszonyulnak a kockázatokhoz*. Szociológusok, filozófusok – és részben kriminológus- és büntetőjog-tudósok – a tudományos gondolkodás egy olyan dimenziójában is törekedtek ismereteik bővítésére és rendszerezésére, amelyekben lehetőséget láttak annak feltárására, hogy vajon *milyen kapcsolat található a morális és a jogi bűn, a morális és a jogi felelősség között*.¹³ Azaz: gyorsan változó társadalmunkban a kodifikált jogi norma mennyiben feleltethető meg az erkölcsi jóról és rosszról alkotott felfogásoknak. Ennek során tűnt fel, hogy részint számos jogszabályban bűnnek nyilvánított tettek vagy nincs meg a morális megfelelője, vagy a *morális és a jogi értékrendnek megfelelően megítélésben jelentős a diszcrepancia*. Nevezetesen: előfordul, hogy egy súlyos büntetéssel fenyegetett jogi vétek etikai megközelítésből nézve semleges, vagy éppen sértő pozitív előjelű tettek tekinthető, vagy etikai vétekként kezelendő ugyan, de a jogihoz képest csak enyhébben elítélendőnek minősül – és mindez fordítva is igaz állítás lehet. E vizsgálódás részeként volt kimutatható, hogy – még egyazon (nemzeti, regionális) jog által szabályozott területen belül is a jogkövetés megvalósulásában a *társadalmi rétegződésben elfoglalt hely* szerint csakúgy jelentős eltérések mutatkoznak, mint aszerint,

hogy a jogkövetés önkéntes-e, vagy kényszerűségből történik. Kialakult a bűn elkövetéséről megalkotott *kettős fogalomrendszer*. Ezek közül az egyik: amikor valaki az írott normát szegi meg, akkor *jogsértést*, ezen belül az ilyenként kodifikált bűnök esetében *bűncselekményt követ el*. A másik, amikor valaki „csak” erkölcsi szabályokat szeg meg anélkül, hogy az adott helyen és időben hatályos jogszabályok ellen vétene, akkor *etikátlanul cselekszik, etikátlan magatartást tanúsít*, valósít meg.¹⁴ Mindazonáltal nem megy kivétel számba, hogy az etikátlan cselekedet, magatartás a jogi, ezen belül a büntetőjogi felelősséget is megalapozza, azonban ez a kapcsolat nem szükségszerű. *A morális és a jogi bűn tehát teljesen vagy részben egybe eshet, de el is különülhet egymástól*. A mondottakhoz hozzátehetjük, hogy napjainkban a *bűnök és büntetések újrafogalmazásának időszakát éljük*. Ha a vétkek nagyságrendjeit is számba vesszük, nem túlzás azt állítani, hogy *ma minél kisebb az elkövetett bűn súlya, annál biztosabb a büntetés bekövetkezése*.

3. Kultúra és bűnözés

A kockázat és a kultúra kapcsolatáról korábban tett megjegyzésem miatt sem kerülhető meg, hogy ne foglaljak állást a *kultúra és a bűnözés* néhány összefüggéséről. Előljáróban megemlítem, hogy a kulturális alapok mind a tettek bűncselekménnyé nyilvánításában, mind a bűnelkövetői (és ugyanígy az áldozati) pozíció betöltésében fontos szerepet játszanak.¹⁵ A tényleges vagy még csak a jövőbeni lehetséges (potenciális) tettesekre és áldozatokra vonatkoztatva is helytálló az a megfogalmazás, amelyik szerint a *kultúra és a bűnözés összefüggésének vizsgálata* különösen azért fontos, mert – főként a kisebbségek által elkövetett cselekmények esetében – ezen ismeretek nélkül lehetetlen a valós motivációkat kellő mélységben feltárni, s a védekezést megfelelő színvonalon megszervezni.¹⁶

10 Erről lásd még: IRK FERENC: *Biztonságérzet rizikótársadalomban*. In: KORINEK LÁSZLÓ – KÖHALMI LÁSZLÓ – HERKE CSONGOR (szerk.): *Emlékkönyv Irk Albert születésének 120. évfordulójára*. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 134. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2004. 59–72.; továbbá IRK FERENC: *A rizikótársadalom biztonságérzete*. Kriminológiai Közlemények 62. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 2006. 39–47.

11 VISKI LÁSZLÓ: *Közlekedési büntetőjog*. Budapest, KJK, 1974.

12 BÉKÉS IMRE: *A gondatlanság a büntetőjogban*. Budapest, KJK, 1974.

13 Heller Ágnes ugyancsak egyik fiatalkori könyvében különösen morálfilozófiai megközelítésben elemezte e kérdéskört. Lásd: HELLER ÁGNES: *A szándéktól a következményig*. Budapest, Magvető Kiadó, 1970. Ennek bemutatását részletesen lásd: IRK FERENC: *Értékvédelemtől ex ante prevencióig*. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA – KARSAI KRISZTINA – FANTOLY ZSANNETT – JUHÁSZ ZSUZSANNA – SZOMORA ZSOLT – GÁL ANDOR (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. 81.) 455–467.

14 Meg kell jegyezni, hogy a fogalomhasználat nem egységes: olykor a jogi felelősségre vonást is magával vonó normasértést is egyszerűen bűnnek, máskor a kodifikált bűncselekményt szintén bűnként, esetleg büntényként emlegetik. Ezért látom szükségét annak, hogy a jogi felelősséget megalapozható, de annak – eltérő minősége folytán – szinonimájaként nem kezelhető morális felelősségre utaló cselekedetet, magatartást az „etikátlan” kifejezéssel illessem, noha lehetne morális véteknek vagy bűnnek is nevezni.

15 A kultúra és bűnözés viszonyáról, a kultúra és a bűnelkövetés összefüggéseiről alkotott véleménnyel az elmúlt évtizedekben számos szerző foglalkozott. Erről részletes beszámolóval szolgál például *Korinek László*. Lásd: KORINEK LÁSZLÓ: *Kriminológia. I. kötet*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 227–232.; KORINEK LÁSZLÓ: *Kriminológia. II. kötet*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 557. és köv.; KORINEK LÁSZLÓ: *Félelem a bűnözéstől, rejtett bűnözés*. In: BORBÍRÓ ANDREA – GÖNCZÖL KATALIN – KEREZSI KLÁRA – LÉVAY MIKLÓS (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, Walters Kluwer Kft., 2016. 371–394.

16 Vö.: VAN BROECK, JEROEN: *Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes (Cultural Offences)*. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, vol. 9, no. 1, (2001) 1–32, 2. Erről részletesen lásd: IRK (2012): 141–142.

Tanulmány

Valamely tett megítélésének alapja mind a kriminológus, mind a büntetőjogász számára a *társadalmi veszélyesség*¹⁷ ténye és minősége, aminek megítélésében nagy szerepet tulajdonítanak annak a *kulturális környezetnek*, amelyen belül a tett elkövettetik, valamint az áldozat(ok) az okozott kárt elszenvedik. Már annak megállapítása, hogy mi tekinthető társadalmi szempontból veszélyes tettnek/cselekménynek, a döntés helyén releváns kulturális környezet függvénye. A hatalom és a bűnözés kezelése kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az *állam mindenkori vezetése* – legyen az demokratikus, autokratikus vagy diktatórikus formáció – az *uralkodó hatalmi erők kívánságainak és lehetőségeinek megfelelően érvényesíti érdekeit*. Ez a technika – részben vagy egészben – vagy egybeesik az államalkotó többség elképzeléseivel, vagy nem. Nem hagyható figyelmen kívül az a gyakori eset, amikor bár *létszámukat tekintve* a kisebbség jelenti a relatív vagy abszolút többséget, mégis *érdekérvényesítési igyekezete során ez a relatív vagy abszolút többség kisebbségre szorul*. Például azért, mert a hatalmi struktúrában nem találja meg az érdekérvényesítéshez szükséges eszközöket és/vagy módszereket.

Ugyancsak a kultúrában manifesztálódó értékek és érdekek érvényesítési módja determinálja a környezetnek azt a fontos funkcióját, amelyik befolyást gyakorol arra, hogy *hatalmi/döntéshozói szinteken* ezekről a társadalomra veszélyes tettekről *előzetesen* (akár „félrenézés”/negligálás, akár engedélyezés vagy tiltás által), *majd utólag* (ismételten csak „félrenézés”, jóváhagyás, vagy tilalmazás formájában) milyen vélemény alakul ki. Azazhogy ez az álláspont a lehetséges három (a túrt, a támogatott, vagy a tiltott) kategóriák közül melyikbe sorolódik. Az előtte/utána álláspontokban eltérés adódhat, ami eleve rontja a tettek sikeres prevenciójának esélyeit.

Tényként kezelendő megállapítás, amelyik szerint az *egyen alapvetően a számára domináns környezet elvárásai szerint* igyekszik dönteni és viselkedni, ami – kedvező esetben – egybeesik a tágabb környezet elvárásaival is. Kedvezőtlen esetben a két döntési és viselkedési minta ellentmondásban van egymással, az egyénnek pedig célszerű az ebből adódó konfliktus feloldásával meghoznia döntését. *A konfliktusok kiinduló forrása pedig a viselkedés eltérő kulturális megítélése*. Viktimológiai szempontból ez az állítás azzal a kiegészítéssel teljes, hogy mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert mind a tettesek, mind az áldozatok – kulturális különbözőségük folytán – *gyakorta bűnelkövetői vagy áldozati mivoltuknak nincsenek tudatában*. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy a *kulturálisan determinált érdekek, érdekérvényesítési eszközök és mód-*

szerek jelentősen különböznek egymástól, és nagymértékben befolyásolják mind a prioritásokat, mind a hosszútávú érdekek felismerését és előnyben részesítését.

II.

Új kockázatok – társadalmi és egyéni felelősség

Az előzőekben igyekeztem bemutatni, hogy az utóbbi évtizedekben felgyorsult társadalmi-gazdasági változások jelentős mértékben megváltoztatták azt a környezetet, amelynek „vadhajtásaira”, mint új, a korábbiaktól teljesen eltérő kihívásokra, mind az elmélet, mind a gyakorlat szakembereinek sikeres válaszokat kellene adniuk. A napi gyakorlat azonban azt mutatja, hogy azoknak nagy része, akikre ez a feladat hárul, vagy észre sem veszik, vagy semmibe veszik ezeket az elvárásokat, vagy észlelésük nem inspirálja őket egyrészt megfelelő válaszok megfogalmazására, másrészt az esetleg megfogalmazott válaszok gyakorlati alkalmazására. Ezért vagyunk kénytelenek mind gyakrabban egyrésztől politikusok kapkodó, végiggondolatlan, rossz emlékeket ébresztő (válasz-) reakcióival találkozni, másrésztől az ilyen válaszokra a társadalmi munkamegosztásba ma még nem természetes módon becsatlakozó, valójában a politika (esetünkben: a kriminálpolitika) eredménytelen és célszerűtlen vergődését észlelve civil szervezetek kreatív megoldási kísérleteivel szembesülni. Ezért fordulhat elő az, hogy például a régióinkban különösen rossz emléké interjúkra hajazó úgynevezett előre hozott (ex ante) büntetés mint megoldás kerül szembe a közösségi prevenció sikeresen burjánzó, a büntetőjogi, sőt általában a jogi beavatkozást eredményesen megkerülő alternatív megoldásaival. A következőkben az új kockázatokból levezethető problémakör elméleti csomópontjait járom körbe.

1. Tettek társadalmi veszélyessége

Ezúttal arra hívom fel a figyelmet, hogy a *kriminológus és a jogász* (büntetőjogász) *eltérően ítélhet meg* számos társadalomra veszélyes jelenséget. A *jogász* megítélés mindig a társadalomra veszélyes tett/mulasztás helyén és idején érvényes (kodifikált) normából indul ki. A *kriminológus* abból az a priori fogalomból indul ki, hogy a *társadalmi veszélyesség a társadalmat (nagy) kár okozásával fenyegető/érő kockázat kedvezőtlen kimenetelének lehetőségét/tényét fejezi ki*. Ezért véleményalkotásának a jogi normához kötöttség csak az egyik – bár kétségkívül fontos, de mégsem elsődleges – szempontja. A kriminológus számára a jogi (büntetőjogi) bűn tekintetbevétele mellett az előbbivel azonos fontosságú annak véleményezése, hogy ennek a *bűnnek* milyen a *morális tartalma*. Ezen a gondolatsoron tovább haladva fogalmazható meg számos kétség, mint például az, hogy a társadalomra jelenleg és a jövőben veszélyt je-

17 Erről e folyóirat hasábjain a következő tanulmányban részletesen beszámoltunk: PALLAGI ANIKÓ – IRK FERENC: *A társadalomra veszélyesség és az ultima ratio elvének viszonyáról*. Jogtudományi Közlöny, LXXI. évf. (2016), 11. szám. 548–553. A következő részben azonban néhány elemét ismét szükségesnek tartom elemzésembe bevenni.

lentő tettek közül a legsúlyosabbak találhatók-e a kodifikált bűncselekmények körében; vagy hogy a büntetőjogi szabályok alkalmasak-e egyáltalán az ultima ratio elvére támaszkodó feladatok ellátására? Az ilyen és más hasonló állítások és kérdések a szociológusi/pszichológusi/közgazdasági vagy más, a kriminológiához kapcsolódó tudományterület eredeti művelői számára evidensek, a jogászból kriminológussá váltak közül azonban sokak számára nem azok. Szűkebb témánknál maradva erre vezethető vissza az a – kriminológus számára legalábbis – különös helyzet, hogy a kriminológia részeként funkcionál, de legalábbis azzal szoros kapcsolatot ápoló *viktimológia* jórészt *nem létezőnek tekinti azokat az áldozatokat, akik esetében – a büntetőjogászai gondolkodást követve – nincsenek konkrétan meghatározható (nevesíthető) bűnelkövető tettek.* Ennek eredménye pedig az, hogy ma még mind a kriminológia, mind a viktimológia megreked a mikroszinten (tettesi vs. áldozati pozíció), s kívül rekednek érdeklődési körén a jórészt a globalizáció következményeképp egyre nagyobb szerepet játszó, a társadalmi veszélyességnek mind a mértékében, mind a minőségében kulcsfigurákká váló, tömegesen – azaz makroszinten – viktimizálódó embertömegek. Ma a világ normális működésének részét képezi számos, *súlyos következményekkel járó környezetkárosítás és/vagy termelőtevékenység. Az ilyen esetekben pedig a károkozás áldozatainak negligálása jellemző.* Még egy lényeges különbségre hívom fel a figyelmet: amíg a (büntető)jogász érdeklődésének a középpontjában a szereplők, úgymint az *elkövető és a sértett szerepének tisztázása* áll, addig a (legalábbis a rendszerben gondolkodó) *kriminológus rendszerhibákat próbál feltárni, s ezáltal hozzájárulni a rendszerkorrekcióhoz.* Véleményem szerint ebben a kutató-elemző munkában kulcsszerepet játszik a *kockázatkezelés* (globalizált világunkban a makroszintű kockázatok kezelése) adekvanciájának megléte, hiányossága vagy épenséggel hiánya.

E helyütt érdemes megemlíteni azt a *hármasszöveg* is, ami a társadalomra veszélyes cselekmény, a cselekmény elkövetője, és a cselekmény áldozata között fedezhető fel. Kriminológiai megközelítésből a társadalmi veszélyesség megléte vagy hiánya határozza meg azt, hogy egy cselekménynek van-e elkövetője, illetve áldozata. Az *első* jellemző összefüggés abban rögzíthető, hogy amennyiben a cselekmény társadalomra veszélyes, annak áldozataival szembesülhetünk abban az esetben is, ha a tettek nincs nevesíthető elkövetője. A *második*: ez az állítás abban a formában is igaz, ha a társadalomra veszélyes cselekménynek van ismert elkövetője, de nincs ismert áldozata. A *harmadik* változatban viszont hiábavaló az a vélekedés, hogy a cselekmény társadalomra veszélyes, amennyiben annak sem elkövetője, sem áldozata nincs. Az ilyen cselekmény ugyanis valójában a társadalomra nem veszélyes. Az előbbi mindhárom esetre *érvényes megszorítás*, hogy a *társadalmi veszélyesség idő- és térbeli kiterjedése nem korlátozható szűken vett jelenidejű idő- és térintervallumra*, amelyen belül a kockázat meglétét vagy hiányát épp vizsgáljuk. A *társadalmi veszélyesség kriminológiai dimenziói* elvileg *időben és térben végtelenek*, gyakorlatilag a vizsgálódás időpontjában és helyén lehetséges reális távlatokra korlátozódnak.

Röviden szót kell ejtenem annak következményeiről is, amikor a társadalmi veszélyesség *ténye egzisztál* ugyan, ám széles körben *nem válik feltűnővé*. Jelen világunkban a társadalmi változásoknak (némi leegyszerűsítéssel) *kétféle scenáriója* fogalmazható meg. Az első egy inkább optimista, a második egy inkább pesszimista jövőképet ad a jövőben bekövetkező lehetséges változások iránt érdeklődőnek. Az *optimista* verzió szerint a korábbi elképzelésekkel szemben a növekedés nem tartható fenn ugyan, de *továbbra is létezik fenntartható fejlődés*, méghozzá a világ valamennyi régiója számára. A *pesszimista* verzió szerint a világ eljutott abba az állapotba, ahonnan nem képes továbblépni, amikor tehát *a fejlődés fenntarthatósága már nem lehetséges alternatíva*. Erről az immár több évtizede tartó és egyre gyorsuló folyamatról a politikusok többsége éppúgy nem tud, vagy nem akar tudomást venni, mint a folytonos és gyors növekedésben gazdaságilag érdekelt vállalatok és velük szövetkező hatósági szervezetek. (Lásd erről legutóbb a Donald Trump kormányzása és az amerikai szénlobbi visszaerősödése közötti kapcsolatot.) A *társadalmi veszélyesség új minőségéről* az úgynevezett *treadmill-elmélet* képviselői (így például Allan Schnaiberg és Paul Stretesky) adnak részletes képet¹⁸. Nem véletlen, hogy ezen irányzat szakemberei a politikai hatalom reprezentánsainak társadalom- és bűnözéskezelési gyakorlatával szembeni kritikájukat zömmel a *környezeti bűnözés és a kizsákmányolás* témakörére koncentrálják.

2. Tettesek és áldozatok

A társadalmi-gazdasági változásokkal lépést tartani kívánó kriminológia művelői elemzéseik során nem nélkülözhetik a viktimológiai kutatási megállapítások kritikusan értékelését. Ezzel összefüggésben kijelenthető, hogy *mind a kriminológiai, mind a viktimológiai kutatások túlnyomó része a múltban főként a nemzeti jogalkotásokban kodifikált bűncselekményekre összpontosította figyelmét.* Ez nem tekinthető pejoratív állításnak, hiszen tényként kezelhető, hogy a társadalomra nagy veszélyt jelentő, a közösségek biztonságát rövid távon sértő vagy veszélyeztető tettek jelentős része ebből a körből kerül ki. Vitathatatlan tény, hogy az angolszász szakirodalomban a „street crime” fogalomkörbe sorolt cselekmények zavarják leginkább mind a *lakosságot*, mind az őket biztonsággal és biztonságérzettel ellátni hiva-

18 E teória részletes bemutatása és a bűnügyi tudományok számára való hasznosíthatóságának kifejtése meghaladná e dolgozat terjedelmét. Erről lásd például STRETESKY, PAUL B. – LONG, MICHAEL A. – LYNCH, MICHAEL J.: *The Treadmill of Crime. Political Economy and Green Criminology*. London, New York, Routledge, 2014.

Tanulmány

tott *hatóságokat*, mind a választási kampány során a lakosság kegyeiért esedező *politikuskokat*. Ezeket az erőfeszítéseket egészítik ki olyan – a nemzeti jogalkotásokban ugyancsak definiált – bűncselekmények, mint például a gazdasági, a szervezett, vagy a kábítószer-bűnözés.

A *viktimológia* múltja és jelene a szakmabeliek számára jól ismert, ezért ennek bemutatásától eltekintek. A szakemberek fő tevékenysége egyre inkább két témakörre koncentrálódik. *Egyrészt* továbbra is erőfeszítések történnek azoknak a – tipizálható – ismeretlen okoknak és összefüggéseknek a feltárására, amelyek az áldozattá válást elősegítik, már csak azért is, mert ezek megismerése következtében mind több lehetőség nyílik a hatékony megelőzési eszközök és módszerek elterjesztésére. *Másrészt* fontos feladat lett a már áldozattá váltak rehabilitálása, s bármennyire furcsának tűnhet, ez utóbbi körön belül említhetjük meg nemcsak a kárkompenzációt, hanem a bűnelkövető számára is előnnyel járó tettes-áldozat egyezségnek ma már számos országban sikeresen alkalmazott rendszerét is.

A kockázattársadalom körülményei között megvalósuló újfajta *tettesi és áldozati szerepjátszás* változatos lehetőségeinek részletes bemutatása¹⁹ helyett most csak néhány szempont vázolására szorítkozom. Így tényként kezelhető az a megállapítás, amelyik szerint *az emberek életük során korántsem azonos eséllyel lesznek akár bűncselekmények elkövetői, akár az ilyen cselekmények áldozatai*. Mind a bűnelkövetővé, mind az áldozattá válás vizsgálata során számos ismeret gyűlt össze, amelyek hasznosítására részint a bűnmegelőzésben, részint az alkalmazott viktimológia berkeiben kerül sor. Arról azonban mind ez idáig viszonylag kevés szó esett, hogy milyen tényezők együtthatásának lesz következménye a megnövekedett áldozati hajlam. Azzal pedig ma még szinte senki nem foglalkozik, hogy mit kell tennünk annak érdekében, hogy a kockázattársadalom körülményei között minél több ember, embercsoport, közösség tudjon helytállni, s minél kevesebben legyenek bűncselekmények áldozatai. Ez a hiány annál égetőbb, mert jelen társadalmi viszonyaink megteremtették a keretfeltételeket ahhoz, hogy *valamennyien alkalmasak és képesek* lehessünk arra, hogy normasértések elkövetői legyünk, ebből következően *bűncselekmények elkövetői* sorába kerüljünk. De ugyanígy *mindegyikünknek lehetősége van* arra, hogy a *bűncselekmények áldozatainak* sorát gyarapítsuk. Sőt az sem kizárt, hogy *egyidejűleg mindkét szerephe besoroltathatunk*. Ez pedig azt jelenti, hogy egyik bűncselekmény elkövetésének következményeként leszünk egy másik bűncselekmény áldozata, vagy éppen sárgával fordítva: áldozati mivoltunk keletkezeti a bűncse-

lekménybe keveredés (pre)diszpozíciót.²⁰ Ezt felismerve e helyütt is meg kívánom haladni azt az egysíkú szemléletet, amelyik egyik oldalon kizárólag bűnös tetteket, másik oldalon teljesen végtelen áldozatot diagnosztizál. A valós helyzet ennél sokkal összetettebb. Ebből pedig az is következik, hogy *az áldozatvédelem* nem maradhat meg annál a kényelmes pozíciójánál, ami lényegében kimerül a sértett sajnálatában, és a sértett által elszenvedett kár lehetőség szerinti kompenzálásában. Tevékenységét ki kell terjesztenie az áldozattá válás megelőzési lehetőségeinek feltárására és terjesztésére, különös tekintettel a globalizáció folytán előálló új körülményekre.

A társadalmi átalakulás által kikényszerített szemléletváltás folyamata, hogy az előzőekben röviden bemutatott és jól ismert általános viktimológiai összefüggéseket már az *elmúlt évszázad utolsó évtizedeiben* fokozatosan kibontakozó és már a második modernizáció jellemvonásait is figyelembe vevő úgynevezett *radikális viktimológia* problémamegközelítése is meghaladta. Ennek lényege *Wright és Hill* szerint²¹ úgy szól, hogy ez az irányzat a társadalmat mint produktumot kezelve helyezi el abban az egyént. *Sandra Walklate* interpretációjából²² az emelhető ki, hogy a radikálisok (így a már említettek kivül *Richard Quinney*²³, továbbá *Norbert Elias* 1986-os és 1993-as munkái) az egyébként konzervatív felfogású viktimológus, *Benjamin Mendelsohn* nyomdokain haladva nemcsak kifejezetten a jogsértésben megnyilvánuló bűnösségre, hanem a lehetséges viktimizáció valamennyi szempontjára – így eminensen a *társadalom szövetében találhatóakra*, ez utóbbin belül a *mindenkori hatalom reprezentánsaira* is – kiterjesztik megfigyeléseiket. *Walklate* felhívja a figyelmet arra is, hogy az említett, s a radikális kriminológia irányzatától nem függetleníthető felfogásmód visszaköszön a *Kauzlarich – Matthews – Miller* hármas által 2001-ben publikált opusban is.²⁴ Ők úgy vélik, hogy a bűncselekménynek az az egyén vagy csoport is áldozata lehet, aki vagy amely gazdasági, kulturális vagy fizikai hátrányt szenvedett amiatt, mert az állam vagy annak reprezentánsa, így elsősorban a rendőrség konkrét jogszabályt sértett, vagy az érintett általánosságban az emberi jogok tartományába eső jogsérelmet szenvedett el.²⁵

19 Erről lásd például: IRK FERENC: *Megbüntethetetlen bűnök I. Transznacionális gazdálkodó szervezetek kockázatmenedzselése*. Miskolc, Bibo Kiadó, 2015. 111. és köv.

20 Vö.: HASSEMER, WINFRIED – REEMTSMA, JAN PHILIP: *Verbrechensopfer. Gesetz und Gerechtigkeit*. München, Verlag C.H. Beck, 2002. 63.

21 WRIGHT, GRAHAM – HILL, JANE: *Victims, crime and criminal justice*. In: MUNCIE, JOHN – WILSON, DAVID (eds.): *Student Handbook of Criminal Justice and Criminology*. London, Cavendish Publishing Limited, 2004. Chapter 8.

22 WALKLATE, SANDRA: *Imagining the Victim of Crime*. London, McGraw Hill Open University Press, 2007. 37.

23 Lásd QUINNEY, RICHARD: *Who is the victim?* *Criminology*, vol. 10, no. 3, (1972) 314–323.

24 KAULARICH, DAVID – MATTHEWS, RICK A. – MILLER, WILLIAM J.: *Toward a Victimology of State Crime*. *Critical Criminology*, vol. 10, (2001), 173–194.

25 Idézi WALKLATE: i. m. 39.

A radikális viktimológiai szemlélet idézett gondolata is nyilvánvalóvá teszi: vannak, akik úgy vélik, hogy a *kockázattársadalom körülményei között a sértetti kör jelentős mértékben kitágul.*

3. Új bűncselekmények, új kérdések

Mindezek előrebocsátásával tehető fel néhány választ váró kérdés. Ilyenek:

Csak a büntetőjogi szabályozás által definiált bűncselekménynek lehet áldozata?

Evidenciaként kezelhető, hogy a kodifikált bűnöknek társadalmi veszélyességük nagyobb, mint a kodifikálatlanoké?

Az ilyenként nem nevesített, ám mind morálisan, mind a társadalom számára jelentős veszélyt jelentő tettek a kriminológia számára irrelevánsak, a viktimológia számára ezeknek a cselekményeknek az áldozatai érdektelenek?

Kényelmi szempontok (ideértve politikai konfliktusok kerülését), vagy – miként ez visszatérő érvként elhangzik – a „parttalanság veszélye” gátolja meg a szakembereket érdeklődési körük kibővítésében?

A látens bűnözésnek vajon részei ezek (a bűncselekményeknek nem nevesített) bűnök?

Ha nem részei a látens bűnözésnek, akkor ezek milyen tettek? Normálisak? Deviánsak, de nem bűncselekmények?

A modernizáció hatásai megkerülhetők a társadalmi veszélyesség körének definiálásában?

A globalizáció jelen állása szerint fenntartható még az a nézet, amelyik nem hajlandó tudomást venni az első és a harmadik világ értékrendje közötti eltérésekről?

A bűncselekményként kodifikált jogsértések esetében mit ér a büntetés?

A már megvalósított és a még csak jövő időben prognosztizált, a társadalomra kiemelten nagy veszélyt jelentő bűncselekmények esetében a tetтарыos büntetés beilleszthető-e, és ha igen, hogyan a hagyományos büntetés-kiszabási szisztémába?

Ahhoz, hogy ezekre és további, itt fel nem sorolt hasonló kérdésekre a szakma megnyugtató válaszokat adhasson, kívánatos volna, hogy – miként ez elméleti szinten általánosan elfogadott – a tudomány képviselői kriminológusként (és viktimológusként) amikor a megoldási lehetőségeket keresik, ne csak a bűnügyi (ezen belül a büntetőjog-) tudomány területére tartozó kriminalizáció-dekriminalizáció dimenzióiban kutassanak, hanem a *morálisan és jogilag elfogadható és elfogadhatatlan tettek összehasonlító elemzésére is terjesszék ki érdeklődésüket.* Változó világunkban valóban fontos (hogy csak két példát említsék) a prostitúció vagy az emberkereskedelem több évezredes hagyományain alapuló bűnözési formák változásait nyomon kísélni, s ehhez igazítani a (siker reményével kecsegtető) prevenció eszköztárát. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a transznacionális bűnözés és a tudomá-

nyos-technikai fejlődés új vívmányaival összefüggő (gyakran a kockázatkezelés új módjaira visszavezethető) morális vétkek elemzése negligálható csupán azért, mert egy vagy több országban/ország régióban ezeket normálisnak, vagy ha nem, tolerálnak tekintik.

Emiatt felmerülő további kérdés, hogy egyrészt az „írás-tudók” miként vélekedhetnek felelősen, másrészt a *gazdasági és a politikai hatalom reprezentánsai* milyen döntések meghozatala, milyen cselekedetek végrehajtása esetén állíthatnák azt, hogy döntéseik, cselekvéseik felelősségteljesek, mégpedig azért, mert e döntések és cselekvések eleget tesznek az *emberiesség erkölcsi normáinak.* Vegyük észre! Nem arról kell(ene) véleményt formálnunk, hogy mennyire (volna) indokolt a jogi szabályozás kereteinek szűkítése, hanem arról, hogy *miféle, a problémakezelésre alkalmas jogi szabályozásra volna lehetőség* annak érdekében, hogy a (ma még „csak” erkölcsi) normát sértő, és az ilyen normaszegést elszenvedő egyéneken túl az emberiség érdekeinek megfelelő döntések, magatartások, cselekvések hajtassanak végre. Arra tekintettel, hogy ezeknek a – jelenleg még jórészt erkölcsi alapokon nyugvó – normaszegéseknek a többsége valamilyen formában a munka világával van összefüggésben, eminensen itt kell(ene) kielégítő megoldásokat találni a rövid távú érdekek elérésén túlmenően a közép- és hosszú távon érzékelhető kártételek minimalizálására. Ehhez a *rövid távú érdekeken* kellene felülemelkedni az *alapértékeken nyugvó hosszú távú érdekek* érvényre juttatása céljából.

Ez a beállítódás a vállalatok egymás közötti „kapcsolatában” ma már nem tekinthető újdonságnak. Például ilyen erőfeszítések történnek (egyik oldalról) a *jó hírnév* megszerzése és megtartása, illetve (másik oldalról) a *jó hírnév* csorbítása, illetve elvétele érdekében. Az utóbbi évtizedekben nagy nyilvánosságot kapó – többnyire első-sorban vagy kizárólag nem büntetőjogi, hanem polgári, illetve közigazgatási jogi – perek vesztesei, épp a *média-nyilvánosság* hatása folytán sokkal nagyobb veszteségeket könyvelhettek el, mint ha néhány vezetőjüket (ha azok személye egyáltalán megállapítható és jogi úton felelősségre vonható) börtönbe zárták. A *jó hírnév csorbítása vagy elvétele nem jogi, hanem erkölcsi aktus*, amit támogathatnak olyan jogi formába foglalt (és olykor alkalmazott) intézkedések, mint a vagyon elkobzása, vagy a jogellenesen megszerzett haszon lefőlézése.

Az említett, főként a *fenyegetés kategóriájába sorolható beavatkozások* azonban önmagukban *nem elégségesek*, mert könnyen előfordulhat, hogy (például egy vállalat bírósági segédlettel történő formálisan teljesen jogszerű tönkretétele) az eddig is már az áldozati szerepkörbe kényszerítetteket tovább nyomorítja. A problémakezelés tehát a megszokottól eltérő kellene hogy legyen, hiszen az áldozatok egyik része már most jelen van (folyamatos jelen), *másik* része a jövőben fog megjelenni (jelenből a jövőbe haladva). Attól függetlenül, hogy tudnak-e áldozati mivoltukról, vagy sem, nem mindegy, hogy az első körbe

Tanulmány

tartozók mikortól kaphatnak gondoskodást viszonyaik javulásához, s az sem, hogy ez a jelenből jövőbe történő átmenet az emberek mekkora halmazát érinti, s milyen körülményeket teremt a (ma még) potenciális áldozatoknak. Mindezek tisztázása – túl a döntéshozók felelősségén – csak hálózat- és kockázatelemzésen alapuló társadalomtervezéssel valósulhat meg. Morálisan elfogadhatatlan az a megoldás, amelyik a jogsértő magatartás megállítását (további) áldozatok generálásával (például rövid időn belül meg nem szüntethető munkanélküliség) valósítja meg. *Ahol a morális parancs és a jogi lehetőség/parancs összeütközésbe kerül, ott – a mi kulturális környezetünkben – mindig a morális elvárások kell hogy előnyt élvezzenek.*

4. Új bűncselekményre új válaszok

A gazdasági erőközpontok rövid távú érdekei és a politikai hatalmi erővel való összefonódása folytán (ma még) megtehetik, hogy negligálják az előbb említett összefüggéseket. A politikai hatalom mozgását, jogi szabályozásokban megnyilvánuló súlypontkijelöléseit követő mainstream kriminológia pedig beállítódásánál fogva ugyancsak szükségtelennek tartja (rosszabb esetben észre sem veszi, bár a végeredmény ugyanaz) a makrokriminológia új megnyilvánulási formáinak elemzését.

A kívánatos szemléletváltáshoz kiindulási alapként az szolgálhat, ha sikerül tisztázni, pontosabban: helyre lehetne állítani a morál, a hatalom és a jog egymáshoz való normális viszonyát. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az egyén és az egyének halmazából, közösségeiből összetevődő társadalom rendelkezik a morális értékekkel, kedvező esetben ezektől vezérelve hajtja végre cselekedeteit. A hatalomnak érdekei vannak (legfeljebb a hatalmi apparátus tagjai vannak morális/amorális értékekkel ellátva), a jog pedig a társadalomnak a hatalom érdekein át-szűrt morális értékeit rögzíti kodifikált normákba.

Ezt az erősen leegyszerűsítő modellt elfogadva azonnal felmerül az a kérdés, hogy az előzőekben kifogásolt hiástust melyik modellemben kell keresni. Az első résztvevői kör magatartását alaposabban megfigyelve, a témakör rendszerösszefüggéseit némiképp ismerő és elemző kutatóknak olykor a régebben sokat hangoztatott „nem tudják, de teszik” szlogen jut az eszébe. Vannak olyan társadalomra káros vagy veszélyes jelenségek, amelyek a közfgyelem középpontjában állnak, s amelyeknek okai jórészt ismertek, következképp a megelőzés lehetőségeiről alkotott kép is többé-kevésbé koherens. Ebben a körben számos ismeretünk van arról, hogy kik a tipikus bűnelkövetők, a bűncselekményeknek kik válhatnak az átlagosnál nagyobb valószínűséggel a sértettjeivé és így tovább. A következő csoportba azok tartoznak, amelyekről/akikről viszonylag bőséges ismeretekkel rendelkezünk, ám nemigen tudunk velük mit elkezdni, a jelenség kezelése ezért gyakorta felszínes vagy hiányos. Végül vannak olyan, a társadalom/társadalmak számára nagy veszélyt

jelentő események, amelyek tényszerű létéről nincsenek ismereteink; tényismeret esetében a lehetséges következményeiről pedig keveset vagy semmit sem tudunk. Ebbe az utolsó körbe tartoznak egyrészt a rejtve maradó tettesek, másrészt az anonim áldozatok, körükben nagy számban olyanok, akikről tudomást se szerzünk.

Az új bűncselekményekre a politikusok által „kitalált” új válaszok egyelőre inkább aggályosak, mint biztatók. Ehhez kapcsolódva hivatkozom Nagy Ferencre, aki egyik monográfiájában Montesquieu-t idézi, aki azt mondta, hogy „Az állampolgár szabadsága [...] elsősorban a büntetőtörvények jóságától függ”²⁶. Az idestova három évszázaddal ezelőtti felismerést egy másik – immár a közelmúltunkban rögzített – írásművel egészíthetjük ki, amelyikben az olvasható, hogy a büntetőjog az állam legerősebb eszköze arra, hogy beavatkozzon polgárai életébe, korlátozza szabadságukat; továbbá azt a bűnügyi tudományok művelői körében „szakállas” állítást, miszerint a büntetőjog alkalmazása ultima ratio.²⁷

Kérdésként merülhet fel, hogy miért szükséges e két állítást együtt említeni. Számos indok szólhat mellette, ezúttal azonban – tekintettel a választott témakörre, és Ulrich Sieberre hivatkozva – arra hívom fel a figyelmet, hogy a globalizáció egy különleges következménye, miszerint számos esetben a nemzetállami territórium kontrolljának hiánya a szabadságot védő garanciák elvesztését jelenti. A nemzeteken átvívelő nem büntetőjogi kontrollstratégiák új modellje azzal is járhat, hogy az egyén által valamely államban élvezett védelem hatékonysága csökken. A különböző jogsegélyegyezmények alapján a külföldi jog feltétlen elismerése megfosztja az egyént a hatékony jogvédelemtől.²⁸

Ez alkalommal szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy a hatalom az emberi (szabadság)jogok és a biztonság fontosságának kiemelésével megváltoztathatja azt a kényes egyensúlyt, aminek a kettő között egy demokratikus jogállamban fenn kell állnia.²⁹ Ennek pedig az lehet a következménye, hogy a szabadság vagy biztonság dilemmáját kellene megoldani.³⁰ Hans-Jörg Albrecht hívja fel a figyelmet arra, hogy a „biztonság fogalmában bekövetkező változások egyben új ellenőrzési paradigmát indukálnak. A »normál« büntetőjog helyébe egyre inkább az

26 NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 2013. 22.

27 FINSZTER GÉZA – HAJAS GÁBOR – IRK FERENC – KEREZSI KLÁRA – KISS ANNA – MÁRKI ZOLTÁN (Szerk. IRK FERENC): *Magyar kriminálpolitikai és rendvédelmi koncepció*. Budapest, OKRI, 1998. június. Kézirat.

28 SIEBER, ULRICH: *Der Paradigmawechsel von Strafrecht zum Sicherheitsrecht*. In: TIEDEMANN, KLAUS – SIEBER, ULRICH – SATZGER, HELMUT – BURCHARD, CHRISTOPF – BRODOWSKI, DOMINIK (Hg.): *Die Verfassung moderner Strafrechtspflege. Erinnerung an Joachim Vogel*. Baden-Baden, MPICC. 2016, 351–372., különösen: 365.

29 VÖ. ÁDÁM ANTAL: *A biztonság mint jogi érték*. In: BALOGH ÁGNES – HORNYÁK SZABOLCS (szerk.): *Tanulmánykötet Erdős Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005., 13–30. Idézi KORINEK LÁSZLÓ: *Kriminológia I. kötet*. I. m. 533.

30 KORINEK: i. m. 533.

»ellenségelvű« szabályozás lép, amely arra épül, hogy az elkövetőktől nem várható a kommunikációs partnerkénti viselkedés, ezek a személyek teljes mértékben szembehelezkednek a jogi értékekkel és a közhatalommal.³¹

Ami kriminálpolitika és az *ellenség-büntetőjog* viszonyát illeti, jelzem: a kriminálpolitika egyik fő célja a bűncselekmények megelőzése, avagy – *Viski László* és más jogtudósok szóhasználat kölcsönvéve – a bűnözés előmezejének felbukkanása előtt, vagy legkésőbb ebben a fázisban a bűnelkövetés megakadályozása. A preventív eszköztárból nem hiányozhat a büntetőjog sem. A bűnkockázatok eliminálása azonban együtt jár(hat) számos szabadságjog korlátozásával. Igazat kell adnunk Nagy Ferencnek, amikor arról ír, hogy „A büntetőjog és a biztonság áldozatul esik a növekvő preventív hatékonysági gondolkodásnak. A preventív rizikókorlátozási cél igazol minden beavatkozási eszközt, a fedett nyomozótól a lakás (telefon)lehallgatásáig. A rizikó-büntetőjog jellemzője a nem alappal gyanúsítottaknak is az állami nyomozati/felderítési intézkedések alá vonása, kiváltképp bűncselekmény megállapítása nélkül. Nem (csak) a tettes, hanem társadalmi csoportok vagy élethelyzetek kerülnek gyanúba.”³²

Ulrich Sieber más megközelítésből elemzi e témakört. „A büntetőjog határai” azonos címmel előbb 2004-ben, majd kibővített és alaposan átdolgozott verzióban 2007-ben publikált munkáiban³³ mint büntetőjogász több figyelemre méltó megállapítást tesz. Legutóbb 2016-ban foglalta össze – agályait sem nélkülözve – az új világ új szemléletét. Dolgozatában részletesen bemutatja azokat a tetteket, amelyek esetében a hatalom már nem az ex post szemléletnek megfelelően érvényesülő represszív büntetéseket alkalmazza, hanem az *ex ante elv szerinti prevenció eszközeit veti be*. A veszélyeztető bűncselekmények elvi alapjaira építkező szemlélet lényege, hogy büntethetőnek nyilvánítja a tett tervezésének korai fázisát. A hagyományos elveken alapuló veszélyeztető bűncselekményektől eltérően az új felfogás lényege, hogy a veszélyességet *nem valamely tett (cselekedet) megvalósulásának kockázata, hanem mindenképp a (potenciális) tettesben rejlő kriminális szándék* határozza meg. Az érvényben lévő *terrorizmus-büntetőjog* alkalmazása során Németországban már ez az elv érvényesül.³⁴ A globalizáció és a vele együtt járó gazdasági-társadalmi változások következményeként a büntetőjogi intézményrendszer lebontásának vagyunk tanúi, aminek legfeltűnőbb megnyilvánulása, hogy a *büntetőjogon alapuló bűnözéskontroll szerepét mindinkább átveszi a biztonsági jogon*

nyugvó bűnözéskontroll.³⁵ Ez részben a pénzügyi bűncselekmények körében érvényesül, amelynek során nem büntetőjogi, hanem pénzügyi jogi eszközökkel hajtanak be (koboznak el) olyan „tétéleket”, amelyeknek jogszerű eredetét a delikvens nem tudja megfelelő módon igazolni. Ebbe a körbe sorolják a biztonsági őrizet alkalmazását éppúgy, mint a veszélyelhárítási, valamint a migrációs témakörön belül a jog körébe sorolható tetteket. Sieber hangsúlyozza, hogy a felsoroltak éppúgy *ingatag jogdogmatikai lábakon állnak*, mint a háború és béke, a belső és a külső biztonság védelmének célját szolgáló szabályozások. Nemkülönben ellentmondásos azoknak a jogi előírásoknak a megítélése, amelyek a törvény által védendőnek nyilvánított jogi tárgyak civil szervezetek általi védendő metódusát szabályozzák, különös tekintettel a magánszervezetek által a beosztottaik számára hozott saját szabályzataira. A bűnösségre alapozó sok évszázados büntetőjogi elvek helyét gyorsuló tempóban foglalja el a veszélyelhárításnak prioritást biztosító, és a veszély megalapozottságára építkező, a büntetőjogi eszköztárat gyakran igénybe sem vevő veszélyelhárítási preventív bűnözéskontroll.³⁶

III. Összegzés

E dolgozatot a kockázatkezelés összefüggéseinek bemutatásával kezdtem, majd az értékek és normák viszonyával folytattam. A kockázattársadalom jellegzetességeinek tárgyalása során folyamatosan arra kellett rájónnunk, hogy amit a filozófusok és egyéb bölcselők világosan megfogalmaznak, azt a gyakorlatban az erre „illetékesek” – lényegében így vagy úgy, mi valamennyien – elrontják/elrontjuk. A hálózatot alkotó okok láncolata még nem, vagy csak részben ismert. Nemhogy a megoldáshoz, de még az elviselhető állapotok fenntartásához/megteremtéséhez vezető út is egy olyan alagútban vezet, amelynek nem látszik a kijárata. Egyetlen biztosat tudunk: a társadalomra egyre fokozódó mértékben veszélyes tettek kezelése – legalábbis a magunk kulturális környezetében – inkább tekinthető kapkodással párosuló tűzoltásnak, mint megfontolt, és az új kihívásokra adekvát válaszokat adni képes koncepció alapuló stratégia megvalósulásának. Tény, hogy van olyan hely Európa közepén, ahol egy ex ante elven alapuló büntetési rendszer bevezetéséről nemcsak vitatkoznak, hanem már egyenesen azt alkalmazzák. Ez pedig minden másnál inkább mutatja, hogy az én értelmezésem (és velem együtt számos, a bűnügyi tudományokat művelő szakember felfogása) szerinti *jogállami, valamint a hagyományos jogdogmatikai elveken nyugvó büntetőjog-alkalmazás* a rövid és hosszú távon

31 Idézi: KORINEK: i. m. 532–533.

32 NAGY: i. m. 127–128.

33 SIEBER, ULRICH: *Grenzen des Strafrechts – Grundlagen und Herausforderungen des neuen strafrechtlichen Forschungsprogramms am Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht*. ZStW, 119 (2007), 1–68.

34 SIEBER (2016): i. m. 355–356.

35 Ennek részletes ismertetését lásd SIEBER (2016): i. m. 357–364.

36 SIEBER (2016): 366–367.

Tanulmány

nagy kockázatokkal fenyegető, épp ezért a mindennapi valóság keretei között félelem és/vagy szorongás előidézésére alkalmas jelenségeknek akár a megelőzésében, akár a kezelésében csődöt mondott.

Épp emiatt több rossz hírt kell közreadnom. Elsőként azt, hogy bár a világot behálózó média ontja a legkülönbözőbb információkat, a ma élő emberek döntő többségének fogalma sincs a jelen világunkat és ennek jövőjét döntően befolyásoló összefüggésekről, amelyek épp ezért nem is foglalkoztatják őket. Ez a tény mind a gazdaság, mind a politika szereplői számára – rövid távon – kifejezetten előnyös, hosszú távon pedig sem gondolkodni, sem tervezni nem szokásuk. Még rosszabb hír: a világ gazdasági szempontból fejlettebb részén élők jelentős része nemcsak áldozat, hanem – vásárlóereje függvényében, annak növekedésével arányosan – tevékeny részese számos olyan kártételnek, amelyek társadalmi veszélyessége ma már nem képezi vita tárgyát. Fogyasztásával – többnyire közvetve, ám aktívan – részt vesz részint a nála kedvezőtlenebb helyzetben lévő embertársai kizsákmányolásában, részint szűkebb és tágabb környezete visszafordíthatatlan tönkretételében. Az előzőekben bemutatott új bűncselekményekre a kriminálpolitikának tehát (egyelőre legalábbis) nem sikerült adekvát válaszokat találnia.

Úgy vélem, hogy – miként ezt már korábban is jeleztem – végre tényleg el kellene gondolkodni azon, hogy mire alkalmas a büntetőjog és mire nem. És amire nem, azokkal a negatív jelenségekkel mit kezdünk, hogy továbbra is úgy tűnjünk, mintha ezután is képesek volnánk a leg súlyosabb normasértésekre ultima ratióként büntető-

jogi eszközökkel sikeresen reagálni? Mindezek ismeretében azonban fel kell tennünk néhány további kellemetlen kérdést. Így például azt, hogy miért büntetünk, tulajdonképpen a tankönyvekben unalomig ismételt elveken túlmenően mi a büntetőjogi büntetés célja? Netán a büntetések generálpreventív hatásának csupán az illúziója az, amiben hiszünk, s ha igen, kell ez nekünk? Az előbbivel elválaszthatatlanul összekapcsolódik az a következő kérdés, hogy mire jó a proaktív büntetés, és az európai kultúra hagyományain alapuló morális elveinket igazként tisztelve miért hamis ez a szemlélet? Mi várható ezután, mit szabad/kell feladnunk, s mit kell, és ha kell, mit tudunk elveinkből megőrizni? Továbbra is minden megy a maga útján mindaddig, amíg fájdalmasan világossá nem válik, hogy a kapitalizmus jelenleg ismert egyetlen formája sem tartható fenn? Valóban egy olyan futószalagon rohan, vagy taposómalomban³⁷ mozog a világ, amiből – ha nem az alapoknál, és nem azonnal kezdünk el egy valódi modernizációt – később már nincs kiszállás?

37 A környezetszociológiai szakirodalomban jól ismert a kapitalista gazdasági berendezkedésbe kódolt növekedési kényszer, amit a termelés futószalagjának/taposómalomának (treadmill of production) nevezett elmélet ír le. Lásd például: SCHNAIBERG, A. – PELLOW, D. N. – WEINBERG, A.: *The Treadmill of Production and the Environmental State*. In: MOL, A. P. J. – BUTTEL, H. (eds.): *The Environmental State Under Pressure*. Elsevier, Oxford, 2002. 15–32.; GOULD, K. A. – PELLOW, D. N. – SCHNAIBERG, A.: *The Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy*. Paradigm Publishers, Boulder, CO. 2008. Idézi: DOMBI JUDIT – MÁLOVICs GYÖRGY: *A növekedésen túl – egy új irányzat hozzájárulása a fenntarthatósági vitához*. Közgazdasági Szemle, LXII. évf., 2015. február, 200–221., különösen: 208.

Ára: 24 000 Ft

BÜNTETŐELJÁRÁS JOG I-II.

Kommentár a gyakorlat számára

Harmadik kiadás

SZERKESZTŐ: **Belegi Ferenc**

SZERZŐK: **Akác Zoltán, Belegi József, Belovics Ervin, Csák Zsolt, Czine Ágnes, Kónya István, Láng László, Márki Zoltán, Mészár Róza, Molnár Gábor, Somogyi Gábor, Soós László**

Kiadónk 2018. június 7-én jelentette meg a kommentár új kiadását, amely immár a 2017. évi büntetőeljárás törvényt dolgozza fel.

Kiadványunk megbízható segítséget nyújt a jogalkalmazók számára a büntetőeljárás kapcsolatos rendelkezések helyes és egységes értelmezéséhez. A kommentár fókuszában a büntetőeljárás jog bírói gyakorlata áll, különös tekintettel a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) Büntető Kollégiumának iránymutató jelentőségű testületi döntéseire, kollégiumi véleményeire és lényeges eseti döntéseire. A szerzők a megfelelő helyeken utalnak a büntetőeljárásához kapcsolódó más jogszabályok rendelkezéseire is.

A kiadvány műfaja „bírói kommentár”, szerzői kúriai bírák, valamint néhány különös szakmai ismeretet igénylő témakör (például nyomozás, vádemelés) esetében pedig a Legfőbb Ügyészség két vezető ügyésze.

A Be.-kommentárt a **Jogkódex Prémium** (valamint a BÜK JogTudor programja keretében szolgáltatott Jogkódex és a bíróságok számára készült Justicia Online) is tartalmazza.